

קונטרס לשכנו תדרשו

א. המקדש, אבן השתיה 'שממנה הושתת העולם'

מראש מקדם, בטרם נברא העולם, נקבע מקומו ובניינו של בית המקדש. "שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, ואלו הן: תורה ותשובה, גן עדן וגיהנם, כסא הכבוד ובית המקדש ושמו של משיח... כסא כבוד ובית המקדש דכתיב, כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו" (ירמיהו יז) ¹. ושניהם, כסא הכבוד ובית המקדש, מכוונים זה כנגד זה. "זהו שאמר: 'כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו' — שם מכוון מקדשנו" (תנחומא ריש פקודי).

ציר הקשר בין ההנהגה העליונה לבין העולם שנברא הוא החיבור בין כיסא הכבוד לבין בית המקדש המכוון כנגדו. ואכן מקום המקדש הוא נקודת היסוד של הבריאה בפועל. וכמו שנתבאר בגמרא עניין אבן השתיה שבקדש הקדשים 'שממנה הושתת העולם' ², ובזוהר הקדוש דרש על הפסוק "על מה אדניה (של הארץ) הטבעו, או מי ירה אבן פינתה" (איוב לח, ו), כי אבן זו שעליה מדבר הפסוק, היא אבן השתיה. וכך נאמר בזוהר:

"ועלמא לא אתברי, עד דנטל אבנא חדא, ואיהי אבנא דאתקרי אבן שתיה. ונטל לה קב"ה וזרק לה לגו תהומא, ואתנעץ מעילא לתתא, ומניה אשתיל עלמא. ואיהי נקודה אמצעיתא דעלמא, ובהאי נקודה קיימא קדש הקדשים. הדא הוא דכתיב: "או מי ירה אבן פינתה". (זוהר ויחי, דף רלא).

(שהעולם לא נברא, עד שלקח אבן אחת, והיא האבן הנקראת אבן שתיה. ולקח אותה הקב"ה, וזרק אותה לתוך התהום, ונתקעה מלמעלה למטה, וממנה נשתל העולם. והיא נקודה אמצעית של ישוב העולם. ובנקודה זו עומד קדש הקדשים וזהו מה שכתוב: או מי ירה אבן פינתה).

1 פסחים דף נב, ב; נדרים דף לט, ב; תנחומא נשא יא; מדרש משלי פ' ח; תנא דבי אליהו רבה פ' ל"א; מדרש הנעלם זוהר א, דף קיג, א; ילקוט שמעוני ירמיהו רחצ. אולם השווה לבראשית רבה פ"א ופרקי דר' אליעזר ג, כי בית המקדש ושמו של משיח (בניגוד לשאר הדברים הנזכרים), עלו במחשבה להיבראות, אבל לא נבראו. ועיין בספרו של סבי, ירושלים בספרותנו, עמ' 221.

2 עיין יומא דף נ"ד, א; פסיקתא דרב כהנא אחרי מות, הוצאת בוכר, דף קעא, א; תוספתא יומא פ"ב.

בית המקדש, שהוא נקודת היסוד של העולם כולו, הוא נקודת הבריאה של המין האנושי בפרט, המין שבעבורו נברא העולם ושתפקידו לרומם את העולם על ידי מעשיו. ועל כן, משם נברא אדם הראשון. וכאשר גורש מגן עדן, "שב בהר המוריה, ששערי גן עדן סמוכים להר המוריה, ומשם לקחו ולשם החזירו"³. שם בנה אדם הראשון מזבח והקריב עליו. "ויצר ה' אל־הים את האדם, עפר מן האדמה (בראשית ב, ז) — ר' ברכיה ור' חלבו בשם שמואל ב"נ אמרו: ממקום כפרתו נברא, היינו מאי דאמר: מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ). אמר הקב"ה: הרי אני בורא אותו ממקום כפרתו, והלואי יעמוד" (בראשית רבה יד, ח). וכאשר יצא נח (שהיה גם הוא ראשית למין האנושי) מן התיבה הקריב קרבן בהר המוריה על גבי מזבח שהקריב עליו אדם הראשון. "ר"א בן יעקב אומר: 'על מזבח הגדול שבירושלים (הקריב נח) ששם הקריב אדם הראשון, שנא': 'ותיטב לה' משור פר מקרן מפריס' (תהלים סט)"⁴.

ב. 'אשר יאמר היום בהר ה' יראה'

אולם, המאורע המרכזי בהקדשת הר המוריה ובהכשרתו לגילוי והיראות השכינה היה בלי ספק עקידת יצחק. "אותה הפעולה שכל חמדת אהבת הקודש, בכל שלהבת הא־להית, יצאה על ידה לאור עולם בחיים ובפועל". "זהו המפעל הנצחי אשר עדי עד יעמוד לנס עולם. העקדה שעקד אברהם אבינו את יצחק בנו ע"ג המזבח", ואשר ממנו "יונקות הן כל הקדושות של כל הקרבנות כולם" (עולת ראיה, בפרשת העקדה). כי תכונתו האמיתית של המקדש היא בהיותו מקום לעבודה והתעלות המין האנושי. תכונה זו יוצאת אל הפועל רק בעבודת האדם את בוראו ואתערותא דלתתא היא הגורמת במקדש לאתערותא דלעילא. מעשה זה חשוב יותר מעצם העובדה שמשם התחילה הבריאה. וכבר אמרו חז"ל: "גדולים מעשי צדיקים, יותר ממעשה שמים וארץ. דאילו במעשה שמים וארץ כתיב: אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (ישעיהו מח) ואילו במעשהו של צדיקים כתיב: 'מכון לשבתך פעלת ה', מקדש ה' כוננו ידיך' (שמות טו)"⁵. כי מעשה שמים וארץ נעשה כביכול ביד אחת, ומעשה המקדש (שהוא מעשה ידיהם של צדיקים, כדברי הגמרא שם) נעשה כביכול בשתי ידיים. והיה מדגיש מו"ר ר' אליהו לופיאן זצ"ל, כי ראשוני הצדיקים שקידשו את המקום במסירות נפשם היו אברהם ויצחק, במעשה העקדה. (וגם מן הבחינה המעשית והדינית, כשהושלם הדבר על ידי בוני המקדש בפועל, היו גם הם כמובן אנשים ילודי אשה, שבנו וקדשו את המקדש

3 מדרש תהלים מ' צ"ב; פרקי דרבי אליעזר כ; ילקוט שמעוני בראשית לד.

4 בבראשית רבה פ' לד. ושם מתבאר המקרא 'שור פר מקרין ומפריס' על קרבנו של אדם הראשון, שהקריב את השור הראשון בעולם, שור שיצא מן האדמה (כמו שכתוב בבראשית 'תוצא הארץ נפש חיה למינה' וכו') במלוא צביונו, וקרניו יצאו קודם פרסותיו. וראה בענף יוסף על מדרש רבה שם, שדקדק כי קרבנו של אדם הראשון היה בירושלים, מסמיכות המקראות, 'ותיטב לה' משור פר' וכו'. לפסוק 'כי אל־הים יושע ציון'.

5 כתובות, דף ה.

במעשיהם) ⁶. על כן אברהם אבינו הוא שקרא למקום 'ה' יראה' ורק אחר התגלות ה' אליו שם, ודוקא בעיקבות מעשה העקידה והקרבת האיל במקום כי לקריאת שם לא היה ראוי המקום, אלא על ידי אברהם אבינו ומעשיו.

יש לציין, כי מפרשת העקידה נמצאנו למדים גם על התגלות המקום וזיהויו, שאינם באים מאליהם אלא לאחר ההשתדלות המתאימה באתערותא דלתתא. כי לאברהם לא נאמר במפורש היכן המקום ומה הוא ההר (אף שבאותו מקום כאמור כבר היה מזבח של אדם הראשון ונת. ושרידי מזבח קדום, כנראה מפשוטו של מקרא, מצא אברהם עצמו במקום, כמו שמשמע מפשטות המלים 'ויבן שם אברהם את המזבח', כלומר את המזבח הידוע ⁷), לאברהם על כל פנים נאמר רק 'על אחד ההרים אשר אומר אליך'. כי ההתגלות המדויקת של המקום אינה אפשרית אלא אחר השתדלות מיוחדת ומעשה. (במקרה של אברהם עצם ההליכה לארץ המוריה, היתה כידוע נסיון גדול, והיא היא ה'מעשה'). והכנה זו שצריך היה אברהם להכין את עצמו לגילוי שכינה לצורך בירור המקום, היא גופה חלק מן הנסיון שניסחו הקב"ה — "והעלהו שם לעולה על אחד ההרים אשר אומר אליך". "כאן הגיע אור הקודש של הנסיון למדרגתו הגבוהה והנפלאה, שחוק מההבעה של הצווי, "והעלהו שם לעולה", אחרי כל ההתפארות העמוקה, והאמיתית, ביקרת סגולתו הנפלאה של הבן הנחמד, הנה צריך היה הרוח להיות עוד אמיץ, מלא הוד ועז וגבורה ושמחת קדש, עד כדי להיות מוכן לנבואה, שהיא צריכה עוד לבוא אליו, לסמן לו את המקום המכוון בדיוק, בין ההרים הרבים אשר בארץ, למען דעת אותו ההר המיוחד, על אחד ההרים אשר אומר אליך" ⁸.

במעשה זה נתגלה המקום והונח היסוד האיתן להתגלות השכינה עלי אדמות. "ויקרא שם המקום ההוא ה' יראה" — לשון עתיד. אמנם רחוקה היא עוד הדרך עד להתגלות עצמה, ואין ראוי עוד המקום לגילוי שכינה מתמיד בהווה, שהרי אין עדיין עם המוכשר להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש. ואין התורה נתונה כחוק לעם בעולם הזה, ועל כן רק בלשון עתיד 'ה' יראה' אולם היסוד הוקם.

מציאות זו הושלמה בימי משה רבינו, כאשר ניתנה התורה לעם ישראל, וכתוב בה: "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך" (שמות כג, יז ועוד). ובזה מצות 'יראה' הופכת בפועל לחלק ממצוות העולם (אף שבאמת עדיין לא נבנה הבית כמובן). ובזה הפך היסוד שקבע אברהם בלשון עתיד, לדבר שיש לו אחיזה בהווה. "מתחילה היתה שכינה למטה, כשחטא אדה"ר נסתלקה לרקיע ראשון וכו', עד שנסתלקה לרקיע השביעי. בא אברהם אבינו ע"ה והורידה משביעי לששי וכו', בא משה והורידה לארץ" ⁹. ועל כן, "ויקרא (אברהם) שמו ה' יראה, אשר יאמר היום (מומן משה עד עצם היום הזה) בהר ה' יראה" ¹⁰.

6 לב אליהו, עמ' קמח.

7 ראה ירושלים בספרותנו, עמ' 223, הערה 21.

8 עולת ראיה, פרשת העקדה.

9 בראשית רבה פרשה יט. במדבר רבה. סדר נשא, פרשה יג (אולם שם הוא בשינוי לשון וכאן העתקתי לשון הגר"א באדרת אליהו).

10 על פי ביאור הגר"א באדרת אליהו כאן.

ג. 'בית א-להי יעקב'

אמנם אחר מעשה העקידה, נתקדש המקום, (או ליתר דיוק ההר), וראוי הוא להשראת שכינה, אך עדיין אין מדובר על בניין ממש. בית אשר עתיד להיבנות על ידי עם סגולה שהועד לכך, ואשר מצווה על כך מכח הציווי הא-להי של התורה. יעקב אבינו, אשר נקרא שמו ישראל, ואשר זרעו כולו הוא כלל ישראל, אבי האומה ממש, הוא המכריז על בניית בית המקדש, ונודר כי אם ישוב בשלום מן הגלות 'האבן הזאת אשר שמתי מצבה, יהיה בית א-להים' (בראשית כח, כב). "אמר רבי אליעזר: מאי דכתיב, והלכו גויים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה', ואל בית א-להי יעקב (מיכה ב, ב), לא כאברהם שכתוב בו הר וכו', לא כיצחק שכתוב בו שדה, אלא כיעקב שקראו בית" וכו' (פסחים דף פח, א).

ולפי פשוטם של דברי הגמרא, אכן מתייחסת קדושת החלקים העיקריים שבמקדש למעשה האבות. כי באברהם נאמר 'על אחד ההרים אשר אומר אליך', וכן נאמר שם 'אשר יאמר היום בהר ה' יראה'. וביצחק נאמר 'ויצא יצחק לשוח בשדה' (בראשית כד, סד), וכבר דרשו חז"ל¹¹ כי היה זה במקום המקדש. והנה השדה הוא מישור כידוע¹², ועל כן, דבר הלמד מעניינו הוא, כי כוונת חז"ל בזה לקדושת העזרה. ויעקב אבינו קרא למקום בית. נמצא שקדושת החלקים העיקריים במקדש, שהם: הר הבית, העזרה, ובית המקדש עצמו¹³, הלכה ונתגלתה לדרגותיה על ידי אבות העולם, בהשתדלותם ובמעשיהם.

ומעשה אבות סימן לבנים. כי יעקב לא נדר בעניין הבית, אלא כחלק משובו בשלום מן הגלות הראשונה (ובשובו אכן בנה מזבח, ולא מצבה בלבד, כמו שעשה בלכתו). גלות שהיא חלק מגזירת 'גר יהיה זרעך' (בראשית טו, יג) שנגזרה על זרעו של אברהם. וכך גם בניו של יעקב, רק אחר שובם מגלות מצרים ומתקופת הגדודים במדבר. ולמעשה רק אחר שהונח להם מאויביהם, וישובו בשלום בארץ (כ-480 שנה אחר צאתם ממצרים) בנו את בית הבחירה. וכך לעתיד לבוא, כשישוב כל בית ישראל בשלום אל בית אביהם, אחר כל 'צירופי הגלויות', "נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים, ונשא מגבעות, ונהרו אליו כל הגויים" (ישעיהו ב, ב).

תכונת המקדש בשלמות, אי אפשר לה שתצא אל הפועל, אלא בבית אשר יבנה על ידי בני ישראל, בהניח ה' להם מאויביהם מסביב, בעת אשר יהיה הגוי הקדוש, בגדר ממלכת כהנים לכל באי עולם. תכונה זו ראשיתה ביעקב אבינו, ותכליתה לעתיד לבוא, על ידי משיח בן דוד, 'שבט מיהודה', 'דרך כוכב מיעקב' (במדבר כד, יז).

11 ראה רש"י בפסחים דף פח.

12 מהר"ל מפראג, נצח ישראל, פרק נד.

13 ראה רמב"ם בתחילת הלכות בית הבחירה, וביאור הגר"א למשנת עשר קדושות במסכת כלים.

ד. 'ביום כלות משה להקים את המשכן'

גם במקדש הזמני, המשכן שנעשה במדבר, תופס מקום מיוחד בבנייתו. השילוב שבין אתערותא דלתתא ואתערותא דלעילא. אותו שילוב שבין השתדלות והמעשה לבין השראת השכינה באופן גלוי, ובניסים, מצוותו כמובן עשיה בידי אדם, 'ועשו לי מקדש' (שמות כה, ח) ¹⁴. התרומה לבניינו 'מאת כל איש אשר ידבנו לבו' (שמות כה, ב). כן הוזכרו בבניינו 'מראות הצבאות' (שם לח, ח) ומעשה טוויית העזים על ידי 'הנשים אשר נשא לבן אותנה בחכמה' (שם לה, כו). כי חשיבות יש בהדגשת חלקו של כל אחד ואחד מישראל שהשתתף והשתדל בהקמת המשכן. השתדלות זו, משולבת היא באתערותא דלעילא, בפרט במעשהו של בצלאל בן אורי בן חור, 'ואמלא אותו רוח א-להים בחכמה' וכו' (שם לא, ב).

ומעל לכל אלו, מודגשת מסירות נפשו המיוחדת של משה רבינו ע"ה, בגילוי עומק כוונת התורה ובהוראת כל פרט ופרט בדייקנות לעושי המלאכה בפועל, השתדלות שבעבורה נקרא המשכן על שמו. וכך דרשו חז"ל: "ויהי ביום כלות משה (במדבר ז, א) — בצלאל ואהליאב וכל חכם לב עשו את המשכן, ותלאו הכתוב במשה, לפי שמשה נפשו עליה, לראות כל דבר ודבר כמו שהראהו בהר להורות לעושי המלאכה, ולא טעה בתבנית אחת. וכן מצינו בדוד" וכו'... ¹⁵. (ראה לקמן, בסימן ו).

ובאמת לא רק בתחום הלימוד וההוראה גילה משה השתדלות ומסירות נפש, אלא גם במעשה ממש. וכמו שאמרו חז"ל: "ויביאו את המשכן אל משה (שמות לט, לג) — שלא היו יכולין להקימו. ולפי שלא עשה משה שום מלאכה במשכן, הניח לו הקב"ה הקמתו. שלא היה יכול להקימו שום אדם מחמת כובד הקרשים, שאין כת באדם לוקפן, ומשה העמידו. אמר משה לפני הקב"ה, איך אפשר הקמתו ע"י אדם: א"ל, עפוק אתה בידך, ונראה במקומו, והוא נזקף מאליה" ¹⁶.

וכן במעשה המנורה 'תיעשה המנורה (שמות כה, לא) — מאליה. לפי שהיה משה מתקשה בה, אמר לו הקב"ה, השלך את הככר לאור, והיא נעשית מאליה. לכך נכתב תיעשה' ¹⁷. כי ההשתדלות במשכן עד היכן שידם מגעת, משולבת היא עם ההשראה הא-להית והנס, הבאים להשלים את מה שלא היה בכוח האנושי לפעול בעצמו.

ואף בעבודת המקדש לדורות, מוצאים אנו את השילוב בין החלק הבא בהשתדלות אדם עם החלק הבא מגבוה. וכך דרשו חז"ל כמצות עשה לדורות: "ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח — אע"פ שאש יורדת מן השמים, מצוה להביא מן ההדיוט" ¹⁸. ומתוך שאיפת קודש זו לפעולת כל מה שניתן לפעול, לקירוב הקודש ולהשראת

14 מפסוק זה גם נלמדת למעשה המצווה לדורות, לדעת הרמב"ם בתחילת הלכות בית הבחירה

15 רש"י במדבר ז, א.

16 רש"י שמות לט, לג.

17 מנחות דף כט, א ומובא ברש"י שמות כה, לא.

18 יומא דף כא, ב, ומובא להלכה ברמב"ם, הלכות תמידין ומוספין, ב, א.

שכינה עלי אדמות, שר משה, ובני ישראל עונים אחריו, שירה ששאיפתה בבית המקדש. ובאותה שעה גדולה של קריעת ים סוף, בשעה שאמרו בנוכח 'זה א-לי' ו'ראתה שפתה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי במעשה מרכבה', באותה שעה הוסיפו ואמרו 'זה א-לי ואנוהו' (שמות טו, ב), אשר נתבאר במדרש על ידי רבי יוסי בן דורמסקית, כשאיפה לבניין בית המקדש. וכמו שמבואר בלשון המכילתא במקום "אעשה לפניו מקדש נאה, ואין נזה אלא בית המקדש, שנאמר: ואת נזהו השמו (תהלים עט), ואומר: חזה ציון קרית מועדנו, עיניך תראנה ירושלם נזה שאנן (ישעיהו לג)". ובאופן דומה נתבאר המושג 'ואנוהו' גם בתרגום אונקלוס, שם.

ובאמת בהמשך השירה נאמר במפורש: "תביאמו ותטעמו בהר נחלתך, מכון לשבתך פעלת ה'. מקדש, ה' כוננו ידיך" (שמות טו, יז), כי ראיית ה' בעוזו על הים, אינה בעיניהם אלא הכנה להשראת שכינה מתמדת בישראל, בבית המקדש.

ה. 'המקום אשר יבחר ה'', 'לשכנו תדרשו ובאת שמה'

במקומות רבים בתורה מפורשים דינים הקשורים לבית המקדש במקומו, ובהם לא גילתה התורה היכן נמצא המקום. באותם צווים השתמשה התורה במושג 'המקום אשר יבחר ה'', וכיוצא בזה. דהיינו, מקום מסויים שלא נתגלה בזמן מתן תורה והוא צריך להיגלות בתקופה מסויימת בעתיד, אחר כניסתם לארץ. ולפי פשוטו, יתגלה על פי נביא, שכן צריך הוא לגלות שזה המקום אשר בחר ה', וזה יכול לעשות רק מי שיש לו קשר דיבור עם ה'. אבל באמת צריך להבין למה כיסתה התורה את המקום, ובפרט שהמקום היה ידוע מימות עולם, ובמיוחד מזמן אברהם אבינו ע"ה. ואולם על פי דברי חז"ל ברור, כי הכוונה הא-להית בזה היתה כדי שיתעוררו מעצמם לחפש את המקום ורק בעקבות זה יתגלה להם המקום על פי נביא. דברים אלו נאמרו על ידי חז"ל על הפסוק 'כי אם אל המקום אשר יבחר ה' א-להיכם מכל שבטיכם לשום שמו שם, לשכנו תדרשו ובאת שמה' (דברים יב, ה), וכך דרשו חז"ל ב'ספרי' שם:

"כי אם אל המקום אשר יבחר ה' א-להיכם מכל שבטיכם — (דרוש) ע"פ נביא. יכול תמתין עד שיאמר לך נביא, תלמוד לומר: לשכנו תדרשו ובאת שמה, דרש ומוצא ואחר כך יאמר לך נביא. וכן אתה מוצא בדוד, וזכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה', נדר לאביר יעקב, אם אבא באהל ביתי, אם אתן שנת לעיני עד אמצא מקום לה', משכנות לאביר יעקב' (תהלים קלב). מניין שלא [עשה]. אלא ע"פ נביא, שנאמר, ויבא גד אל דוד ביום ההוא, ויאמר לו עלה הקם לה' מזבח בגורן ארונה היבوسی (שמואל ב כד, יח). ואומר: ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלים, בהר המוריה, אשר נראה לדוד אביו" (דברי הימים ב ג, א).

על דברים אלו כתב הגר"א באדרת אליהו שם: "ונאמר, לשכנו תדרשו, משמע בעצמן ידרשו, בתחילה צריך דרישה, ואחר כך — אשר יבחר ה', שהקב"ה מסכים

לדבריהם". וכעין זה כתב המלבי"ם שם: "וזה שאמרו 'דרוש ומוצא', למד להם שלא יגלה ה' פודו ע"י נביאיו להודיעם מקום הנבחר, רק אם ישתדלו בזה וידרשו אחריו, ואז יעלה עליהם רוח ממרומים, אחרי ההכנה הראויה".

ו. מעשי דוד, בניויו של עולם

איתור מקום בית ה' נעשה כאמור על ידי דוד המלך ע"ה. וכן לאחר מכן (על פי נביא) קניית המקום, בניין מזבח ופרטים מעשיים אחרים. על זיהוי המקום נאמר במסכת זבחים (דף נב, ב):

"דרש רבא: מאי דכתיב, 'וילך דוד ושמואל וישבו בניות ברמה' (שמואל א יט, יח"ט). וכן מה ענין ניות אצל רמה — אלא שהיו יושבים ברמה ועוסקים בניויו של עולם. אמרו: כתיב, וקמת ועלית אל המקום (דברים יז, ט), מלמד שהיה בית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל, וארץ ישראל גבוהה מכל הארצות. לא הוּו ידעי דוכתיה היכא, אייתי ספר יהושע, בכולהו כתיב 'וירד' 'ועלה הגבול' בשבט בנימין 'ועלה' כתיב, 'וירד' לא כתיב. אמר: שמע מניה הכא מקומה. סברוה למבניה בעין עיטם מדלחיה (שהוא גבוה) אמרי ניתתי ביה קליל (נשפילנו מעט) כדכתיב (בדברים לג) 'ובין כתפיו שכן' (כדכתיב 'כתפיו' ולא 'ראשו' — רש"י בגמרא שם; 'ואין לך נאה בשור יותר מכתפיו' — רש"י על התורה שם). ואי בעית אימא, גמירי דסנהדרין בחלקו דיהודה, ושכינה בחלקו של בנימין. ואי מדליגן ליה מתפליג טובא, מוטב דניתתי פורתא דכתיב, ובין כתפיו שכן (דברים לג, יב)".

יש לציין, כי נסיונם של דוד ושמואל לאתר את מקום בית המקדש כלל דרכי חיפוש שאינן כה מקובלות (אם כי מצויות) בתחומים אחרים. לפי פשטות הגמרא (וכדברי רש"י על התורה) היה השיקול לאי קביעת המקדש בעין עיטם מטעם אסטטי — "אין לך נאה בשור יותר מבין כתפיו". ובעבורו הכריעו כפסוק 'ובין כתפיו שכן', המנוגד לכאורה לדרשה 'קמת ועלית' שבית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל. כי באמת 'נויו של עולם' יש להתחשב בבניינו בשיקולי נוי (וכעין מה שמצאנו בהלכות אתרוג דיני הדר, הפוסלים את האתרוג מדאורייתא משיקולי נוי).

וגם הדרך השניה שבגמרא, המניחה כי השיקול היה כדי לקרב סנהדרין שבנחלת יהודה למקדש ולמזבח שבחלקו של בנימין. גם בה הסברא האנושית הכריעה בין הפוסקים, כפי שמשמע מן הלשון 'מוטב דניתתי פורתא'. ולא אמר שם כי אי אפשר בשום אופן אלא אם יורידוהו מן המקום הגבוה, כי באמת הדבר אפשרי בדוחק. אבל הסברא נותנת שלא להרחיק סנהדרין ממקדש ומזבח על אף הכל, כי במקדש שהוא שלמות לעולם מכל צד, צריכים להתאחד הנוי ושלמות המבנה בתפקידיו השונים, הסברא האנושית עם הסברא התורנית, דרשת המקראות וכללי האדריכלות, ומעל כולם — ההסכמה האלהית בדרך נבואה לכל מה שחידשו מדעתם בקביעת ההלכה.

בנושא מסירות הנפש בהלכות מקדש משול דוד המלך למשה רבינו ע"ה. וכמו שאמרו חז"ל על משה שבעבור השתדלותו נקרא המשכן על שמו (ראה לעיל, בסימן ד) כך אמרו גם על דוד. ולאחר שדרשו על משה שנקרא המשכן על שמו אמרו: "וכן מצינו בדוד, לפי שמסר נפשו על בנין בית המקדש, שנא', זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה' וגו' (תהלים קלב), לפיכך נקרא על שמו, שנא', 'ראה ביתך דוד' (מלכים א יב) ¹⁹.

וזאת ועוד: מלבד חלקו התורני של דוד בהקמת המקדש, יצר הוא עצמו בפועל כמה דברים. במסכת זבחים (דף כב, א) מפורש, כי דוד קידש את רצפת העזרה. וקדושה זו, קיימת כידוע לדעת הרמב"ם (מהלכות בית הבחירה פרק ששי) לשעתה ולעתיד לבוא (וגם לדעת התולקים על הרמב"ם, על כל פנים במקדש שלמה נתקדשה העזרה לשעתה כבר על ידי דוד עצמו. ואפשר גם להוכיח כי לכמה דברים נשאר על כל פנים מעשהו לדורות, ואין כאן מקום להאריך). כן יסד דוד את שערי המקדש, ועל כן נתקיימו גם הם לדורות ולא חרבו. וכמו שאמרו חז"ל: "משה ודוד שלא שלטו שונאיהם במעשיהם. דוד — דכתיב, 'טבעו בארץ שעריה' (איכה ב), משה — דאמר מר, משנבנה מקדש ראשון, נגנו אהל מועד, קרשיו, קרסיו ובריחיו ועמודיו ואדניו". (סוטה דף ט, א).

ז. 'אפריון עשה לו המלך שלמה'

השלמת חקת הדורות והשתדלותם יצאה אל הפועל על ידי שלמה המלך. דוד לא זכה להגשים את המטרה הנשגבה בעצמו, כי היה איש מלחמה ודם לרוב שפך, ולא הוא הראוי לבנות את בית ה'. ואף על פי שמלחמתו מלחמת ה' היא, כמו שנאמר לו במפורש על יד נתן הנביא, בשעה שנצטוו לא לבנות את הבית: "אני לקחתיו מן הנוה, מאחר הצאן, להיות נגיד על עמי ישראל, ואהיה עמך בכל אשר הלכת, ואכרית את כל אויבך מפניך" וכו' (דברי הימים א יז זח), מכל מקום גם מלחמת ה' פוסלת בבניין הבית. וכעין מה שמצאנו לגבי מזבח, שהמזבח נפסל בנגיעת הברזל, כמו שכתוב בתורה: "כי חרבך הנפת עליה ותחללה" (שמות כ, כב), "שהמזבח נברא להאריך ימיו של אדם, והברזל נברא לקצר ימיו של אדם, אין בדין שיונף המקצר על המאריך — ועוד, שמזבח מטיל שלום. בין ישראל לאביהם שבשמים, לפיכך לא יבא עליו כורת ומחבל" ²⁰. ופשוט, שאפילו חרב של מלחמת מצווה פוסלת את המזבח. וכך גם בנין בית המקדש תחילה, אינו ראוי שיעשה על ידי איש מלחמה. ואף שאין איסור בתורה בדבר זה (ועל כן מתחילה סברו דוד ונתן הנביא, שאכן יזכה דוד עצמו לבנות את הבית), מכל מקום גילה הבורא יתברך רצונו, שבאותה שעה יושלם הבית דווקא על ידי מי שלא שפך דם. וכמו שאמר דוד עצמו: "ויהי עלי דבר ה' לאמר: דם לרב שפכת,

19 ראה הערה 15.

20 רש"י שמות כ, כב.

ומלחמות גדולות עשית, לא תבנה בית לשמי, כי דמים רבים שפכת ארצה לפני. הנה בן נולד לך, הוא יהיה איש מנוחה, והניחותי לו מכל אויביו מסביב. כי שלמה יהיה שמו, ושלוש ושקט אתן על ישראל בימיו. הוא יבנה בית לשמי" וכו' (דברי הימים א כב, ח—י). כי הבית כליל השלמות, צריך להיבנות דווקא על ידי שלמה, אשר היה איש מנוחה ושלוש ושקט היה בימיו. בבניינו מושלם מעשה ידיהם של צדיקים. מעשה זה נמשך חמישה עשר דורות, מאברהם אבינו שבנה את המזבח ועקד עליו את יצחק בנו, דרך יעקב שנדר על בניין בית הא-להים, משה שדקדק ומסר נפשו על מעשה המשכן והוראתו (ואשר מלבד החלקים שנגנזו, היו בו חלקים ששימשו בפועל בבית ראשון), שמואל ודוד שהשתדלו באיתור המקום ובהכנה המעשית ליסודות הבית, ושלמה — הדור החמשה עשר — שהשלים את הבית.

שעה זו נקראת בפי חכמי האמת שעה שהלבנה במילואה (הימים שבהם מתמלאת הלבנה הם כידוע חמישה עשר, ואז היא שעת השיא, כשהלבנה מלאה). באותה שעה, באותו דור חמישה עשר, זכו ישראל (המשולים כידוע ללבנה) להגיע לפיסגה, בהיותם בשיא גדולתם בארץ, שעה שנבנה משכן קבוע לשכינה עמם על פני האדמה. ואילו זכו, היה מצב זה מתמיד, כמו שאנו מובטחים לעתיד לבא: "יהיה אור הלבנה, כאור החמה" (ישעיהו ל, כו). ולפי שקילקל החטא, הלך האור והתמעט, עד שהחשיך וחרב הבית²¹.

ח. 'שלושה נביאים עלו עמם מן הגולה'

כשעלו מן הגולה, ובנו את הבית השני, מפורש בגמרא שידעו מקום המזבח על פי נבואה. אולם לא נתבאר שם, האם מצאו את המקום גם בדרך העיון התורנית (כמו בבית ראשון), והעניין צריך בירור. וכך נאמר בגמרא:

"בשלמא בית מנכרא צורתו (כלומר, נשארו ממנו יסודות או כתלים), אלא מזבח מנא ידעי? אמר רבי אלעזר ראו (כלומר: ראו ברוח הקדש) מזבח בני ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו... אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן, שלשה נביאים עלו עמם מן הגולה, אחד שהעיד להם על המזבח (שיש להוסיף על גודלו ארבע אמות באורך וארבע אמות ברוחב) ואחד שהעיד להם על מקום המזבח. ואחד שהעיד להם שמקריבין אף על פי שאין בית" (זבחים דף סב).

מימרא זו של ר' יוחנן על שלשה נביאים שעלו עמם מן הגולה, מובאת גם ברמב"ם בהלכות בית הבחירה פרק שני.

ובאמת צריך עיון, כיצד סמכו בזה על דברי נביאים, והרי התורה לא בשמים היא, ואין נביא רשאי לחדש אחר משה רבינו (עיין ברמב"ם, הלכות יסודי התורה ט, א) ואין שמעו הלכות מפי הנבואה. ומקובל באחרונים²², כי דין בית המקדש שאני.

21 ראה מלבי"ם על שיר השירים, בסוף 'החרש והמסגר'.

22 ראה למשל במשפט כהן סימן צב (וכעין זה בחתם סופר, בסוף תשובה רלו).

שהרי נתבאר בתורה (ובדרשת חז"ל שהובאה לעיל בסימן ה), כי בית המקדש הוא במקום אשר יבחר ה', והיינו על פי נביא. ואם כן הלכה זו היא יוצאת מן הכלל.

אבל באמת כבר הראינו לעיל (בסימן ה) שאין נימוק זה מספיק. כי התורה לא התירה לסמוך בזה על הנבואה בלבד. ורק אחר שנתבררה להם ההלכה, כפי שהתחייבו מדין 'לשכנו תדרשו', רק אז נתברר המקום גם על פי נבואה. ואם כן הדר דינא, דלא הותר לשמוע בשום חידוש דין לדברי נביא, זולתי לקבל אישור והסכמה מן השמים לדין שהיה ידוע להם בשאלת מקום המקדש והמזבח. ודין ג נביאים אינו ברור.

ואמנם האיסור להסתמך על נבואה בהלכה התלויה במציאות אינו ברור. וכאשר נבואת הנביא היא בשאלת בירור מציאות בלבד, יש מן הפוסקים המתירים לסמוך עליה, גם כאשר יש בדברים נפקא מינה בשאלות הלכתיות, אך יש אוסרים במפורש גם בכהאי גוונא²³. ואם כן עדיין תהיה השאלה לאותם פוסקים האוסרים לסמוך על הנבואה בכל מקרה, כיצד הסתמכו בימי עזרא על שלושה נביאים?

והנה ביחס לדברי הנביא שהעיד על התוספת למזבח, מפורש בגמרא בזבחים שם, כי לא על פי דבריו שינו את ההלכה, אלא על פי דרשת המקראות, מהם שאפשר להוסיף על המזבח עד ששים אמה. ואם כן, יש לומר שהוא הדין גם ביחס לנבואת הנביאים האחרים שעלו מבבל, באמת סמכו על דרשת המקראות ודרכי הפסיקה המקובלות. אבל מלבד זה הסתמכו גם על הנבואה, כי כך היא גזרת הכתוב, זאת הברירה ההלכתי לצורך מיקום המזבח יעשו גם על פי נביא וגם על פי דרכי ההלכה. או שמא, אף שאין זו גזירת הכתוב, עשו זאת מטעם אחר המצריך בירור, אך על כל פנים הסתמכו כאמור גם על הנבואה וגם על מיצוי הברירה ההלכתי האפשרי.

ואמנם אם נניח שהסתמכו על הנבואה מפני גזירת הכתוב, וזאת בנוסף על הברירה ההלכתי הרגיל, יצא לנו חידוש דין גדול והוא, כי מה שנדרש בספרי מן הפסוק 'לשכנו תדרשו' (עיין לעיל בסימן ה), אינו דין לשעתו בלבד לתקופת בניין בית ראשון, בעת נבחר המקום לראשונה, אלא הלכה הנוהגת לדורות. ובאמת הלכה כזו אינה נזכרת במפורש. אבל יש מן האחרונים שדקדקו אותה מדברי הרמב"ם. שהרי הרמב"ם הביא בספרו הלכות בית הבחירה פרק שני, את דברי ר' יוחנן על אודות שלושת הנביאים שעלו עמיהם מן הגולה. ולכאורה צריך עיון מאי נפקא מינה למעשה בדבר זה, ומדוע הביאו הרמב"ם בספר ההלכה. אלא שמכאן ראיה שגם לדורות צריך נביא לכוון מקום המזבח. כך דקדקו בספרי מקדש דוד²⁴. וכך שמעתי גם משם הגרי"ז סולוויצ'יק זצ"ל²⁵.

23 המהר"ם בן חביב, בתוספת יום הכיפורים דף ג, א, אסר גם בכהאי גוונא. וברכי יוסף, אורח חיים לב, חולק עליו. אולם בשם הגדולים, בסוף דבריו על ר' יעקב החסיד מקורביל, דקדק כדברי המהר"ם בן חביב, מדברי הרמב"ם. ועיין במשפט כהן סימן צב, במה שזן בזה (ושם העלה אפשרויות לסמוך על הנבואה גם בשאלת הלכה ממש, במקרים מסויימים).

24 מקדש דוד לר' דוד הכהן ראפאפארט, סימן א (הלכות בית הבחירה), דף ב, עמוד ד (בתחילתו).

25 דברי הגרי"ז סולוויצ'יק, שמעתי מפי ידידי ר' צבי וינר הי"ו, בשם רבו ר' מיכל פיינשטיין, חתן הגרי"ז סולוויצ'יק.

ולכאורה תירוץ זה צריך עיון, דהרי אחד משלושת הנביאים העיד להם שמקריבין אף על פי שאין בית. ונבואה זו היא בפשטות נבואה בשאלה הלכתית עיונית ממש (וזה לכאורה קשה לכולי עלמא, כי בפשטות אין כאן בירור בשאלה מציאותית, אלא הלכתית בלבד²⁶). ואם כן, הותר לשמוע בזאת לנביא. וגם פשוט לכאורה, שאין שאלה זו כשאלת מקום המזבח, ואם כן הדרשה המתירה מציאת המקום על פי נביא, אינה עוסקת כלל בשאלה הלכתית מסוג זה. ושמא יש לומר, כי באמת גם את השאלה אודות קדושת המקום לדורות ביררו במסגרת ההלכה, אבל על כל פנים הוצרכו לנביא שיעיד להם שעצם קדושת המקום קיימת בימיהם. כי שאלת מקומו הגיאוגרפי של 'המקום אשר יבחר', אינה אלא חלק מן הגילוי הבא על פי נביא, וצריך נבואה גם כשהמקום ידוע, כדי שיאמר הנביא שתוקף בחירת וקדושת המקום עליו.

ועדיין צריך בירור, אם כך הוא, למה פסק הרמב"ם שקדושה ראשונה קידשה לשעתה ולעתיד לבוא, ומקריבין אף על פי שאין בית, והרי כאמור גם הלכה זו מצריכה נבואה. וצריך לומר, כי עדותו של ר' יוחנן על הנביא שהעיד בבית שני, מספקת לנו עד היום מדין הנבואה הנצרכת לזה. ובימי עזרא, אף שידעו לפסוק ההלכה בדרכי הפסק האמיתיות, לא היתה בידם קבלה נבואית על עניין זה, ולכן הוצרכו לנביא שיעלה עמם מן הגולה.

מלבד דברי 'המקדש דוד' והגרי"ז סולוביצקי, שדקדקו הלכה הזו מן הרמב"ם, יש דיון בנושא זה באחרונים, שהוציאו דבריהם ישירות מן הגמרא, כאשר דנו בשאלה — מדוע הוזקקו לנביאים בבית שני. ומהם — רבי עקיבא איגר, ור' אליהו גוטמכער מגריידיץ — אשר דבריהם הובאו בספר דרישת ציון של הרב צבי הירש קלישר. הם דקדקו מן הגמרא שחידוש הקרבנות אינו אפשרי בזמן הזה, שהרי בזמן עזרא הוזקקו לנביא שיעיד על מקום המזבח. והרב צבי הירש קלישר, אשר דעתו היתה שחידוש הקרבנות אפשרי, השיב על דברי הגאון מגריידיץ, וכתב כי שם הוצרכו לנביא אחד שיורה להם להוסיף על מדות המזבח (דהיינו לעשותו 32×32 אמות) ונביא אחר שיעיד על מקום התוספת. ועוד הוסיף וכתב, כי אנשי כנסת הגדולה באמת לא ידעו לכוון מרחק המזבח מכתלי המקדש, שכן אז טרם נכתבה המשנה, אולם אנו נוכל לעשות כן, על פי המפורש במשנה במסכת מדות.

כנגד דברים אלו יצא בתוקף ר' חיים נטאנזון בספרו 'עבודה תמה' (אלטונה תרל"ב). לאחר שדחה בראיות גדולות ועצומות את הסבריו של הרב קלישר אודות הצורך בנביאים, הוכיח כי שאלת כיוון מקום התוספת דווקא היא מוכרעת לחלוטין על פי דרכי ההלכה הרגילות, (וכן הראה נקודות אחרות תמוהות בפירושו). לאחר זאת

26 לכאורה אפשרי לומר שהשאלה היא בכל זאת שאלה מציאותית, דהיינו, מה היתה כוונת דוד ושלמה כאשר קידשו את המקום. אבל אינו נראה כן, כי לכאורה פשוט דלמאן דאמר לא קידשה לעתיד לבוא, היינו מפני שלפי דעתו אין כוח להחיל קדושה כזו, אף אם מכוונים לזה, ונפילת הכתלים מבטלת בעצמותה את קדושת המקום. ואף הקרבה באופן עראי, מצריכה קלעים במקום מחיצות בניין, ואין מקריבין בשום אופן, ללא זה. וזו כמובן שאלה הלכתית מובהקת.

יצא בחריפות רבה נגד הנחתו האחרונה של הרב קלישר, אשר לפיה כביכול לא ידעו אנשי כנסת הגדולה את מסכת מדות, אשר לה זכינו רק אנו. וכך כתב:

"ועל האחרון אני בא, מה שאמר (הרב קלישר) דבימי בנין בית שני לא היו יכולין לידע איזה מקום מקודש למזבח, משא"כ בזמנינו זה, שיש לפנינו מסכת מדות דשם מפורש באר היטב מקום המזבח... בקראי הדברים האלה, מלאתי חמה וכעס, ואני אומר על ה'בעל העבודה' הזה, (כלומר הרב קלישר, שפירסם אז מאמר אודות חידוש העבודה במקדש בזמן הזה) אם בעל נפש הוא, יחוש לנפשו מעון וחטאת. וילך להשתטח על קברות הקדושים והטהורים אנשי כנה"ג לבקש מהם מנו (סליחה) על אשר פגם וחילל וזלזל בכבודם, אשר כתב עליהם והדפיס והפיץ בישראל כי הם לא היו בקיאים במסכת מדות, כמו שהיו בקיאים החכמים האחרונים, חכמי המשנה. — הלא המה אנשי כנה"ג אשר אין ערוך אליהם בתורה ובחכמה, וגם התנאים הראשונים לא העריכו עצמם כנגדם. והיו בהם כמה נביאים. הלא כל התורה שבע"פ מאתם תצא, ועל פיהם נבנה הבית לכל מדותיו וכל צורותיו, ומהם קבלנו מסכת מדות בכלל שאר תורה שבע"פ, מפה לפה ומדור לדור עד הדור חכמי המשנה. דהא בודאי ובודאי דהתנאים הנזכרים במסכת מדות, לא מדדו הם בעצמם כל העזרות והלשכות, הלא הרבה מהם שלא היו בזמן הבית, ולא ראו אותו בעיניהם מעולם, אלא אפילו התנאים הראשונים, ודאי וברור שלא לקחו קנה המדה בידם, ומדדו את התכנית, אלא שהיה גמירי להו מרביתיהם, כיתר התורה שבע"פ, ולמה לא יהיו אנשי כנה"ג שונים מסכת מדות על פה, כמו שהיו שונים החכמים האחרונים, חכמי המשנה²⁷. ואדרבא! בימי חכמי המשנה, כבר היו גולדים ספקות ומחלקות... ועתה זה בא לתרף ולגדף מערכות אלהים, ולומר עליהם דלא הוי גמירי מס' מדות... ואיך יעלה על הדעת שבכל מרבית העם (שהיו בהם עדי ראייה) לא היה בהם יודע מקום המזבח על מכונו, כמו שהיו יודעים חכמי המשנה, שלא היו עדי ראייה. ויותר תמוה בתמהון לבב על קושית הגמרא (בזבחים שם) דמקשה בפשטות: 'אלא מזבח מנא ידעי', כאילו זה הוא מילתא דפשיטא בפשטות גמור, דודאי כל אנשי כנה"ג, עם כל מרבית העם, הכהנים וראשי האבות, אשר ראו את הבית והמזבח, כולם לא הוו גמירי מס' מדות...

ועוד אני אומר: אם אינהו לא הוו ידעי מס' מדות, מהיכן היו יודעין לבנות כל הבית על מכונו, עליותיו וגזוזתיו וכל הלשכות ותבנית כל דבר ודבר, וע"כ שהיה מסור בידם על פה, כמו שמסר דוד לשלמה, ולחכמים שהיו בימים ההם,

27 וקצת צריך עיון, דהרי כפי מה שפסק הרמב"ם, בהלכות בית הבחירה ד, ב (על פי תלמוד ירושלמי), היה הספק בשאלת אמה טרקסין, ספק במדות, ולא ספק בשאלה ההלכתית האם קידשו את המקום (ולעיל בפרק ו, סימנים ד, ה, נתבאר העניין בהרחבה). אולם באמת אין להכחיש, כי ספק זה גם לחכמי המשנה האחרונים לא נתבאר (וגם נביאי בית שני לא הכריעו בו), ואם כן עדיין הצדק עם המחבר, הטוען כי לא יתכן שהדבר היה אצל חכמי כנסת הגדולה בספק, ואצל התנאים נפשט הספק.

כמו כן מסרו הם לתלמידיהם מדור לדור, עד אנשי כנה"ג, וכמו שמסרו הם להבאים אחריהם, והוא מס' מדות אשר בידינו"²⁸.

הנחות אלו מעלות כמובן את הבעיה, מדוע באמת הוזקקו בבית שני לנביא. על זאת משיב הספר הנזכר וכותב: "וע"כ צ"ל שיש איזה מניעה לזה, ואף אם אנחנו לא נדע מה המניעה בזה, צריכים אנו לתלות בחוסר דעתנו. אולם באמת לא נפלאה ולא רחוקה היא, לידע המניעה". ולאחר קביעה זו מנסה הוא לברר בעצמו את המניעה, וקובע כי המניעה האמיתית היא ידיעת שיעור האמה. כי באמת לכל מילי דאורייתא, אפשר לשער את גודל האמה באדם בינוני, אף שאין שני בינוניים שווים ומשום כך ברור שאין זו קביעת אמה מדויקת ומוחלטת, זה מספיק לצורך קיום דיני התורה". ואע"ג דדבר ברור שהאמות והטפחים שלנו, לא ישוו לאמות וטפחים של משה, לא איכפת לו בזה, כיון ד'תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב' (דברים לג, ד). וכיון דהתורה לנו למורשה לדורות עולם, והוא כלל גדול: 'לא נתנה תורה למלאכי השרת', ואין הקב"ה בא בטרוניה עם בריותיו, והרי זה כאילו כתוב במפורש, שבכל דור דור נקיים המצוות כפי מדות והאמות והטפחים שלנו"²⁹. אולם, יש דין אחר אשר אי אפשר כלל שיהיה תלוי בשיעורין היחסיים, כפי מה שהם משתערים בכל דור ודור, וזה מקום המזבח. כי המזבח 'אין משנים מקומו לעולם' (רמב"ם, הלכות בית הבחירה ב, א). ואין הקפידא במזבח שיהיה רחוק כך וכך אמות מכותל מזרח, וכך וכך אמות מכותל צפון. דאדרבא, על העזרות בידוע אפשר להוסיף, אלא עיקר הקפידא על מקום מסויים, שהוא המקום האמיתי שהיה בו מזבחו של אברהם אבינו, והקודמים לו (עיין לעיל סימן ב). וקביעת המקום המסויים והמוחלט בדווקא אינה קשורה כלל לשיעורי האמה והטפח. ולקביעה זו צריך נביא³⁰.

ובאמת על פי מה שביארנו לעיל בשם, ה'מקדש דוד' והגרי"ו סולוויצקי, דגזירת הכתוב היא שחידוש המזבח צריך נביא, (או ליתר דיוק צריך גם נביא, כמו שנתבאר לעיל), אין צורך בתירוצו של ר' חיים נטאנזון בעניין חוסר הבהירות בשיעור האמה, וברור שהיו צריכים נביא, אף על פי שידוע בדרכי הלימוד היכן מקום המזבח. ואם כן האמת היא כהנחתו של ר' אליהו מגריידין, שחידוש הקרבנות מצריך נביא. וכן טען גם ר' דוד מקרלין, בספרו שאילת דוד, קונטרס דרישת ציון וירושלם (וראה עוד לקמן בסימן ט, מה שיש להסיק מכאן לעניין חידוש הקרבנות בזמן הזה). ותירוץ זה נראה עיקר, שהרי אחד משלושת הנביאים שעלו עמם מבבל העיד

28 עבודה תמה, שער ב, דף כ.

29 יסוד זה של יחסיות השיעורים בדורות השונים נתברר בהרחבה על ידי החזון איש זצ"ל, בכמה מקומות.

30 אין הטענה מכריעה, שהרי אף על פי שהמזבח מקומו קבוע, מכל מקום גם קביעה זו, כשאר מצוות התורה היא. וגם על הלכה כזו יכול להיאמר הכלל, 'לא נתנה תורה למלאכי השרת' כי יכול האב לצוות על בנו, עשה לי מזבח במקום זה וזה, ותמצאהו על ידי מדידה ממקום זה וזה, ובמה שתמדוד ותמצא, יחשב לפני כאילו עשית במקום האמיתי ממש. ועוד, שאם כתלי הבית נשארו קיימים, אפשר היה לכוון על פיהם שיעור האמה באופן מדויק.

שמקריבים אף על פי שאין בית. הלכה זו ודאי אינה קשורה לשיעור האמה המשתנה בכל דור, ועל כרחין נראה בפשטות שלא כדברי בעל הספר 'עבודה תמה', אלא כדברי האחרונים שצריך לזה נבואה מגזירת הכתוב (ודברי הספר 'עבודה תמה' יש ליישב בדוחק).

ובספר 'התקופה הגדולה', דף קיב, מביא הרה"ג ר' מנחם מנדל כשר שליט"א, שמצא מדרש מפורש, ממנו משמע שצריך נבואה לחידוש הקרבנות. המדרש הוא 'מדרש זוטא', שיר השירים פרשה ב, ובו נאמר: "השבעתי אתכם בנות ירושלם וגו' את האהבה — איזו היא האהבה? זו ירושלם, שאמר הקב"ה לישראל, בניתם ביהמ"ק וחרב, לא תבני עוד עד שתשמעו קול מן השמים, לקיים מה שנאמר, כנשוא נס הרים תראו וכתקוע שופר תשמעו" (ישעיהו יח, ג),³¹

ומכל מקום, יש לציין כי שאלה זו קשה להכריע בה באופן מוחלט. שהרי אין לכאורה דרשה³² המצריכה נבואה לדורות לצורך המזבח (ופשטות דברי הספר 'המובאים לעיל בסימן ה הם על תקופת דוד בלבד, אף שאינו מוכרע). וגם הרמב"ם, שממנו דקדקו כמה אחרונים הלכה זו, אין להתעלם מכך שלא כתב הלכה כזו במפורש. ולקמן (בסימן ט) הבאנו דעת ר' יחיאל מפריש, אשר ככל הנראה סבר שאין צורך בנבואה לחידוש הקרבנות.

ונראה שעל כל פנים, אף אם קיים כלל הקובע שיש צורך בנביא לחידוש הקרבנות, אין זה אלא לגבי דיני קרבנות ממש. אבל עצם הבירור התורני אודות המקום אמת גמורה הוא על פי דין תורה. ויועיל דין זה הלכה למעשה בזמן הזה לצורך הלכות ביאת מקדש (גבולות העזרה והחיל, וההיתר להתקרב אליהן), אלא שגזירת הכתוב היא, שאין עושין מעשה להביא קרבנות, וזלתי על פי נביא.

העולה מכל זה, כי בבית שני, ודאי מיצו כל מה שיכלו בדרכי התורה וההלכה, וזאת לפי כללי הפסיקה המקובלים בתורה שבעל פה. ומכל מקום הוצרכו לנביא משום סיבה מיוחדת, או משום שנתעלמו מהם כמה פרטים אשר נביא מוסמך לגלותם, או מפני שיש הלכתא מיוחדת המצריכה גם נביא, בנוסף לבירור ההלכתי בהלכות מקדש.

ט. 'כי רצו עבדיך את אבניה'

בניין בית המקדש לעתיד והגאולה השלמה גם הם קשורים למעשי בני אדם. אמנם כבר דרשו חז"ל על הפסוק 'אני ה' בעתה אחישנה' (ישעיהו ס, כב), כי שתי אפשרויות הן — זכו 'אחישנה', לא זכו 'בעתה' (סנהדרין דף צח). ואם כן תבוא הגאולה 'בעתה' על כל פנים. אך ודאי הדרך האחרת, דרך של 'זכו אחישנה', תלויה במעשי בני אדם. בתוך מעשים אלו תופסת ההשתדלות בנושא בית המקדש מקום מרכזי. וכך נאמר בספר הכוזרי, בסופו:

31 ועדיין יש לחלק בזה בין בית המקדש המצריך נביא, לבין בניין המזבח וכעין מה שכתבנו לקמן (בסימן ט) בשאלת הסתירה בדעת הגר"א.

32 עיין בתשובות חתם סופר, ביורה דעה, סוף סימן רלו, שם ניסה למצוא דרשה בנושא זה.

"גם מי שמעורר בלב בני אדם אהבה למקום הקדוש הזה, ראוי לשכר בלא ספק, והוא מקרב עת בוא תקוננו. כמה שנאמר, אתה תקום תרחם ציון, כי עת לחננה כי בא מועד — כי רצו עבדיך את אבניה, ואת עפרה יחננו. (תהלים קב, יד-טו). ואת אומרת, ירושלים לא תיבנה כי אם כאשר ישתוקקו אליה בני ישראל תכלית תשוקה, עד אשר יחננו את אבניה ואת עפרה"³³.

דברים אלו של ספר הכוזרי רגילים היו להידרש בדורות האחרונים לעניין ארץ ישראל כולה והצורך ליישבה, ולגרום על ידי אתערותא דלתתא לקירוב הגאולה השלמה. אך אין להתעלם מכך, שעיקר הדברים מכוון כלפי בית המקדש, ציון וירושלים. גישה זו זכתה לביאור רחב בשם הגר"א בספר 'קול התור'. ושם בפרק רביעי הודגש מקומה המיוחד של דרך זו, בין דרכי הגאולה. כי אופן הגאולה מתואר על פי חז"ל בארבע דרכים: א. אם עושין תשובה וגאלין (מיד); ב. אם אינם עושין תשובה, הקב"ה מעמיד עליהן מלך שגזירותיו קשות משל המן, ועושין תשובה וגאלין (ושתי דרכים אלו הן בגדר 'אחישנה', כנראה מן הדברים); ג. הגאולה תבוא באתחלתא על ידי שיבת ציון (ועוד דרכים המשתייכות לסוג 'אתערותא דלתתא'); ד. הגאולה תהיה על כל פנים במועד הקץ המכוסה.

הדרך השלישית הנזכרת שונה מן האחרות, בכך שהיא גורמת לקירוב 'מועד הקץ' הכמוס בחשבוניות הגאולה, או כביכול קירוב 'בעתה', והיא לדברי הגר"א הדרך המסורה בידינו.

רעיון זה של קירוב מועד הקץ, מבוסס על שיטת חישוב מיוחד של זמן הקץ בדניאל, אשר בסופו, במקום שמדובר על עצם חישוב הקץ המכוסה, כתוב 'מועד מועדים וחצי'. על זה כתב בספר 'קול התור': "סימן לכל מועד, על פי פעולתם. והחצי לחצי וכן הלאה... נמצא שגם כל מועד מתקצר בחצי הזמן (כלומר חישובי הקץ השונים, משתנים ומתקצרים על פי פעולת ההשתדלות). וזאת כוונת 'כי בא מועד', כלומר שלא נצטרך לבא אל המועד, אלא המועד יבא אלינו, אחרי ש'רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו' (קול התור, פרק ב).

רעיון זה של קירוב מועדי הקץ הביא את הגר"צ ר' צבי הירש קלישר לדעת, כי דווקא חידוש הקרבנות הוא זה שיביא את הגאולה השלמה, כפי שכתב בספרו דרישת ציון.

ובספר דרישת ציון, במהדורה שיצאה בירושלים בשנת תרע"ט על ידי הרב יוסף דזמיטרובסקי, מובאים בהקדמה דברים ברוח זו בשאלת חידוש הקרבנות, בשם הגר"א. מפאת חשיבות הדברים, אני מעתיק כאן קטע מהקדמת הרב דזמיטרובסקי, ובה דברי הגר"א:

"ומצאתי בספר סלו סלו המסילה, מאת הרה"ג הדרשן מוה"ר נתן פרידלאנד, שם בדף ע"ז וז"ל: כי למדתי אצל הגאון הצדיק המחוכם בכל החכמות ר' יוסף

33 כוזרי מאמר המישי, כז (על פי תרגום יהודה אבן שמואל).

זונדיל סלאנטער זצ"ל, אשר שבקו חיים בירושלם בקדושה וטהרה, והוא היה תלמיד מובהק של הגאון קדוש ד', ר' חיים מוואלאזין זצ"ל, אשר כל דבריו וסיפוריו תמיד מרבו המובהק הגר"א מווילנא זי"ע, והיה רגיל לומר משמו כדברים האלה: היינו: אם נשיג רק הר הבית, להקריב עליו קרבן תמיד פעם אחת, הרי זה לאחר המעשה. והיה מדבר זאת בלשון אשכנז, לשוננו, בזה הלשון: "או מיר וועלין זיך ארויף חאפין מיט דאן קרבן תמיד אויף דען הר הבית, איז שאן נאך אלעס" (תרגום מדויק יותר לעברית, הוא כך: "אם אנו נאחו עם קרבן התמיד על הר הבית, הרי זה מיד אחר הכל". כלומר, דבר זה יביא מיד לגאולה שלמה). וזאת היתה דעתו הנשגבה, אשר קרני הודו קבירא בי, מאז אשר שמע מרבו, ורבו מרבו הקדוש הגר"א מווילנא זי"ע, עכ"ל. ובהיותי ביום עש"ק כ' תמוז בבית הרב הגאון וכו' מוה"ר צבי פסח פרנק, והיה שם אחד מחכמי ירושלם, וכאשר דברנו בענין זה, אמר לפנינו שהוא מעיד בעדות גמורה, כי הוא שמע מפיו של הרה"ג הצדיק ר' יצחק מלצאן מקעלעם ז"ל, כי דבר זה שכתבתי בשם 'סלו סלו המסילה', שמע מאת רבנו הגאון הגדול ר' נפתלי צבי יהודא ברלין מוואלאזין זצ"ל, והוא אמר לו מפורש שדבר זה יש לו בקבלה, איש מפי איש, עד הגר"א זצ"ל.

ואמנם מה שהביא בשם הגר"א בעניין קרבנות צריך עיון, דהרי הגר"א עצמו כתב, (ראה לקמן סימן יא), שבניין בית המקדש דווקא על ידי משיח, ושמא יש לחלק בין הקרבת קרבנות (ובנין המזבח) לבין בניין הבית עצמו. וצ"ע. ובאמת דרך זו של קירוב הקץ על ידי אתערותא דלתתא היתה ככל הנראה דרכם המעשית של בעלי התוספות בסוף האלף הקודם, כאשר שלוש מאות רבנים עלו ופעלו לחידוש הישוב בארץ³⁴. ובספר 'כפתור ופרח' (שער ששי) כתב בשם מה"ר ברוך ז"ל כי 'רבנו חננאל (כנראה, יחיאל) דפריש ז"ל אמר לבא לירושלם והיא בשנת שבע עשרה לאלף הששי, ושיקריב קרבנות בזמן הזה'. המחבר עצמו מספר שם, כי לא הספיק לדון בפרטי המאורע לפני ר' ברוך, והוא עצמו מעורר שם את שאלת הטומאה הדחוייה בצבור, ואת שאלת יחוס הכהונה, שהן כידוע משאלות היסוד של חידוש הקרבנות בזמן הזה. ואולם לא נתבאר לנו מן הדברים, מדוע התעורר לכך ר' יחיאל מפריש דווקא בתקופה ההיא. והאם היתה קשורה התעוררות לסנה ההיא, או שמא מקרה הוא. ואולם בזמן האחרון, יצא לאור מכתב יד ספר 'תשובות פסקים ומנהגים מאת חכמי אשכנז וצרפת'³⁵ ושם (בעמ' 312—310) מפורש, כי קבלה היתה בידם שבשנת שבע עשרה לאלף הששי עתיד המשיח לבוא³⁶. ולפי זה ברור כי השתדלותו של ר'

34 בשנת תתקע"א לאלף החמישי עלו לארץ ישראל שלוש מאות רבנים מצרפת ואנגליה (שבט מיהודה). יש לציין כי שנה זו היא ערב אחד המועדים החשובים ביחס לקץ, כי שנת תתקע"ב היא השנה שבה היתה צריכה להתחדש הנבואה (כחקדמה לבוא המשיח), לפי חשבון שמביא הרמב"ם באגרת תימן בקבלה מרביתיו (עיין סדר הדורות, על שנה זו).

35 נערך על ידי א' קופפר, יצא לאור בהוצאת מקיצי נרדמים, ירושלים תשל"ג.

36 בספר מופיעים חשבונות אחדים, אשר מורים על שנת ה' אלפים י"ז. חשבונות אלו

יחיאל מפריש היתה קשורה דווקא לתאריך זה. ואמנם את עצם כוונתו אי אפשר לברר במדויק, כי יש מקום לומר שהתכוון להקריב דווקא אחר בוא המשיח. ואם כך הוא, אין עניין בדבריו לשאלת חידוש הקרבנות בזמן הזה, כי הוא לא 'בזמן הזה' נתכוון להקריב. אבל מדברי ר' ברוך המובאים ב'כפתור ופרח', ומדבר ה'כפתור ופרח' עצמו, נראה בבירור שאכן התכוון להקריב קרבן בזמן הזה. ולפי זה מטרתו היתה דווקא הבאת הגאולה בדרך ההשתדלות הטבעית. וכמו שהובא לעיל בשם הגר"א, כי הקרבת התמיד תביא לאלתר את הגאולה (ועל כל פנים, הדבר ברור כי ר' יחיאל מפריש ביקש להתקרב לגאולה ככל שביכולתו, בין אם התכוון להקריב טרם בוא המשיח, ובין אם התכוון להיות ראשון המקריבים בעת הקץ).

ואמנם, אם כוללת דרך זו הקרבת קרבנות בפועל, או שהקרבת קרבנות היא מן הנמנעות, זה לכאורה תלוי בשאלה שנתבררה לעיל (בסימן ח), האם זקוקים לנביא לצורך בניית המזבח. ולפי אותן דעות שיש צורך בנביא, לכאורה אין דרך ההשתדלות פתוחה בפנינו. אבל באמת, אין זה גורע מיכולתנו וחובתנו באתערותא דלתתא, מכמה טעמים:

א. כבר הזכיר בספר הכוזרי כי גם לעורר בלב בני אדם אהבה למקום הקדוש הוא מכלל הדברים המקריבים את הגאולה (וכנראה לדעתו, זה הביאור בתחילת הפסוק במלים 'כי רצו עבדיך את אבניה') וזה אינו תלוי בשאלה אם יש בידינו לבנות בפועל את בית המקדש.

ב. כבר הוכחנו לעיל (בסימנים ה, ח) שאין הנבואה שורה בעניין זה, אלא אחר שמצאו את המקום בדרך לימוד, ואז 'הקב"ה מסכים לדבריהם' כפי שהתבטא הגר"א (הובא לעיל בסימן ה). ואם כן אדרבא, העיסוק בצדדי ההלכתיים הוא תנאי הכרחי להשראת הנבואה בנושא זה. וכמו שכתב המלבי"ם (הובא לעיל בסימן ה), נמצא שגם אם יש צורך בנבואה לצורך בניין המזבח (דבר שהוא תלוי במחלוקת כאמור), ודאי יש צורך במציאת המקום קודם לכן, בדרכי ההלכה.

ג. גם עצם הנבואה אי אפשר לראותה כדבר שאין אליו שייכות כלל. וכמו שהוכיח הראי"ה קוק זצ"ל לצורך קביעת מקום המזבח, מספיקה דרגת רוח הקדש. וכמו שמצינו בבית שני שראו מיכאל שר הגדול עומד ומקריב על גב המזבח, והיינו לפי פשוטו ברוח הקודש. ואם כן אף על פי שהנבואה נחתמה "רוה"ק לא נסתלקה מהראויים לה בכל דור ודור, וכמ"ש הרח"ו ז"ל בשער הקדושה. וכד' תנא דב"א, דהכל לפי מעשיו רוה"ק שורה עליו" (משפט כהן, סימן צב). ואם כן פשיטא שצריך להתכוון לבניין בית המקדש בפועל, על כל פנים.

מובאים מפי הר"ר יעקב מפרובינש, שקיבל מאביו הר"ר מאיר, והר"ר מאיר קיבל מר' אליהו אביו מפריש (מפרים), והוא מרבו ורבו מרבו עד נביאים אחרונים. יש להעיר כי אמנם חשבון ה"א י"ז שהזכירו הוא בעצם שנה יותר מאוחר. כי החשבון שם הוא לאדה"ר ולא לבה"ר"ד. אך מכל מקום כיוון שהזכירו במפורש שנת י"ז, נראה דהיא גם שנת העליה של ר' יחיאל מפריש. ודברי ה'כפתור ופרח' לאותה שנה מכוונים. (תורתנו נתונה לידידי ר' אריה קימלמן שהפנה תשומת לבי לדבר זה).

ובשפת אמת - (הקדמי מתימא) * www.daat.ac.il לכו לידע כי גם בזמן ביהמ"ק היו צריכים יגיעה רבה לראות הפנימיות. לכן צריכים להכין עצמו להיות מוכנים לבנין ביהמ"ק, ולא לבקש בנין ביהמ"ק בלבד".
מלבד כל אלו, יש להזכיר דברי המדרש :

"בא וראה, כשהקב"ה הראה ליחזקאל צורת הבית וכו' אמר יחזקאל לפני הקב"ה, רבש"ע, עד עכשיו אנו נתונים בגולה, בארץ שונאינו, ואתה אומר לילך ולהודיע לישראל צורת הבית, וכתוב אותה לעיניהם, וישמרו את כל צורותיו ואת כל חוקותיו, ומה יכולין לעשות, הנח להם עד שיעלו מן הגולה, ואח"כ אני הולך ואומר להם. אמר ליה הקב"ה ליחזקאל, וכי בשביל שבני נתונים בגולה יהא הבנין בטל, גדולה קריאתה בתורה כבניתה. לך אמור להם שיעסקו לקרות בהן מעלה אני עליהם כאילו הם עוסקים בבנין הבית"³⁷.

י. המקדש השלישי ובנינו

לאחר חורבן הבית השני, נכתבה כידוע המשנה ובה מסכת מדות. על כתיבת מסכת זו בסדר המשניות כתב הרמב"ם : "ואחר (מסכת) תמיד, מדות. והתועלת בכך שביבנה, לשמור בו אותה צורה, ואותו היחס, כי אותו היחס מאת ה', כמו שאמר: הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל (דברי הימים-א כח, יט)³⁸. משמעותם הברורה של הדברים היא, כי הבית השלישי יבנה בידי אדם, ולא בדרך נס. דבר זה מפורש בספר משנה תורה לרמב"ם, בהלכות מלכים פרק אחד עשר, שם הוא קובע כי המלך המשיח יבנה את בית המקדש, בהתאם לדבריו שם, אין המלך המשיח מחולל נסים, ואין טבע העולם משתנה בזמנו.

ואמנם מדבריו שם משמע, שבניין בית המקדש דווקא על ידי המלך המשיח, ואם כן אין לנו עסק בדבר עתה. וזה לא כפשטות דבריו במבוא לפירוש המשנה, משם משמע שיש תועלת ממשית בלימוד מסכת מדות. וגם בהלכות בית הבחירה פרק ראשון קבע במפורש, כי בניין בית המקדש מצות עשה הנוהגת לדורות, ולא הצריך למצווה זו את המשיח דווקא.

ובכלל יש לזכור, כי לדעת הרמב"ם אין ימות המשיח שונים מבחינה הלכתית מתקופות אחרות. ואם כן לא תיתכן כמעט הלכה הקשורה לבית המקדש ותלויה דווקא במלך המשיח.

וכעין זה מצאנו ברמב"ם עצמו לענין חידוש הסמיכה, שהרמב"ם קבע כי מבחינה הלכתית הדבר אפשרי בכל עת, שכן בזמן המשיח ודאי תשוב הסנהדרין, כמו שנאמר בתחילת ישעיהו : "ואשיבה שופטך כבראשונה". ואם כן ודאי קיים נוהל לחידוש הסמיכה, ואותו נוהל קיים בלי ספק בכל עת³⁹.

37 ילקוט שמעוני יחזקאל שפג.

38 הקדמת הרמב"ם מסדר זרעים, מהדורת קאפח (תרגום בלבד), עמ' יו.

39 כך פסק הרמב"ם בהלכות סנהדרין ב, יא, וכך ביאר את שיטתו בפירוש המשניות בסנהדרין א, ג.

ונראה, לדעת הרמב"ם ודאי אין כל מניעה בבניית בית הבחירה קודם שיבוא המשיח. דאין שום דין בהלכות בית הבחירה התולה את הבית השלישי במשיח. ומה שהזכיר הרמב"ם שהמשיח יבנה את הבית השלישי, היא למעשה קביעה מציאותית המבוססת על גבולות הנביאים בעניין הגלות והגאולה, אבל אין בזה שום מניעה הלכתית גם בזמן הזה (ולמעשה כך יש לדקדק בדעתו גם בעניין חידוש הסנהדרין, שחידוש הסנהדרין במציאות ודאי קשור לימות המשיח, כמו שהזכיר הרמב"ם עצמו דברי הנביא 'ואשיבה שופטין כבראשונה', אף על פי שאין בדבר כל מניעה הלכתית, בשום תקופה). והראב"ד, אף על פי שנחלק עם הרמב"ם בשאלה, האם אפשר להקריב בזמן הזה ⁴⁰, אינו חולק על עצם הרעיון שבניין בית המקדש בידי אדם. אלא שלהראב"ד יצטרך מי שיבנה את הבית השלישי, גם לקדש אותו. ויש לאל ידו של המלך המשיח לבצע פעולה זו, כשם שיכול לעשות זאת כל מלך. כי לדעתו על פי ההלכה יכול מלך לבדו לקדש את בית המקדש ⁴¹.

אלא שיש מחלוקת בין הראב"ד לרמב"ם בשאלת אפשרות בניין מזבח לבדו, כי לראב"ד צריך מחיצות עזרה לצורך קדושה מחדש; ואין כאן מקום להאריך. והנפקא מינה במקרה שיכולין לחדש המזבח אך מנועים משום מה משאר הבניין. אולם, יש ראשונים האומרים במפורש כי בית המקדש השלישי ירד משוכלל ומתוקן מן השמים ללא מעשה ידי אדם. ובגמרא במסכת סוכה דף מא ובראש השנה דף ל, א, משמע שבית המקדש השלישי אפשר שייבנה בלילה (בליל ששה עשר בניסן), שהוא הלילה שקודם הנפת העומר) או ביום טוב ראשון של פסח. ושני דברים אלו בלתי אפשריים על פי ההלכה. ועל זה כתבו רש"י ותוספות, שבית המקדש השלישי, לא יבנה כלל בידי אדם, אלא ירד משוכלל באש מן השמים. וכמו שכתוב בתורה 'מקדש ה' כוננו ידיך' (שמות טו) שאינו מעשה ידי אדם, אלא כביכול מעשה ידיו של הקב"ה. ובעקבות דברי רש"י ותוספות הלכו עוד כמה ראשונים בגמרא שם. ובתוספות שבועות דף טו ציינו במפורש, כי מקור דבריהם הוא במדרש תנחומא, אשר כך מתבאר בו המקרא הנזכר. ובאמת לפי פשטות הדברים יש לפנינו מחלוקת במדרשים. ובויקרא רבה פרשה ט מפורש כי 'מלך המשיח יבא ויבנה בית המקדש', כדברי הרמב"ם שהובאו לעיל. וכבר הזכרנו לעיל (סימן ב) דברי חז"ל, הדורשים את הפסוק 'מקדש ה' כוננו ידיך' באופן שונה מדברי התנחומא, ודווקא על מעשה ידי אדם, דהיינו מעשי ידיהם של צדיקים; וזה דווקא כרמב"ם.

ושמעתי מידידי הרה"ג ר' אביגדור נבנצל שליט"א, כי ייתכן שבאמת שתי אפשרויות הן: או שיבנה בידי שמים, או שיבנה בידי אדם. ואם זכו יבנה בידי אדם: (כמו שמצינו, 'זכו אחישנה') ואם לא זכו, יבנה בידי שמים. וראיה לדבר מצינו במפורש במסכת שמחות (פרק שמיני); 'ראוי היה בית המקדש ליבנות (בידי שמים), שאילו לא עמדו דוד ושלמה, שנאמר: מקדש ה' כוננו ידיך'. הרי שדוד ושלמה זכו ונבנה

40 השגות הראב"ד בהלכות בית הבחירה, פרק ששי.

41 כך מפורש בגמרא בשבועות דף טו, א, דלמאן דאמר קדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא 'באחת מכל אלו' תנן.

המקדש בידי אדם, ועל ידם. ואילו לא היו בעולם בעלי זכות כמוהם, היה הקב"ה בונה את המקדש על כל פנים אלא שאז חסר היה לעם ישראל קיום אותה מצווה בפועל. ובתפארת ישראל, ריש מס' מדות (בועז א) תירץ את הסתירה בין המדרשות באופן אחר, וקבע כי הכוונה במדרש תנחומא הנוכח אינה כפשוטה אלא 'שהקב"ה יסייעם בדרך נס שיבנהו'. ובאמת כך ממש מוכח מדברי סדר אליהו רבה, פרק כח, אשר בו נאמר: "מקדש ה' כוננו ידיך — כביכול אין בית המקדש נבנה בידי אדם אלא בידו בלבד". ועיין בספר מקדש מלך, בהערות הרר"י בשדה, שהביא שם הרה"ג ר' יוסף כהן שליט"א, שכך מצא בזוהר (פרשת נח) לגבי מקדש שלמה, שנאמר בו 'והבית בהבנותו' וביאר בזוהר שכביכול נבנה הבית מעצמו, כי ברכת ה' שרתה על מעשה ידיהם.

ובאמת גופו של הרעיון שהבית השלישי יבנה בידי שמים קשה מאד מן הבחינה ההלכתית, כי אם ירד הבית משוכלל מן השמים, הרי יהא חסר בבנין הבית דין 'לשמה'. והרי החובה לבנות את הבית 'לשמה' חובה גמורה היא. וכבר הוכיח עניין זה בספר מקדש דוד⁴², וקבע כי דין 'לשמה' מעכב בבנין המזבח. ועל כן העלה השערה כי המזבח לעתיד לבוא ודאי יבנה בידי אדם, ורק הבית עצמו יבנה בידי שמים. ועיין בהרר"י בשדה⁴³, שהוכיח דהוא הדין גם ביחס לבית המקדש עצמו, שצריך להיבנות 'לשמה', ואם כן שיטת הסוברים שייבנה בידי שמים צריכה עיון (ועיין בהרר"י בשדה שם, במה שמיישב שיטת רש"י, דהוי כ'סתמא לשמה'. ובדרך אחרת כתב ליישב שם בשם הגר"א פריסמן ז"ל, דאולי אם קדושה ראשונה קידשה גם לעתיד לבוא, ואין בנין בית המקדש מעכב בקרבנות, אין צריך גם 'לשמה' עי"ש. ואין תירוצים אלו מרווחים).

אולם באמת גם לאידך גיסא קשיא, דהרי בגמרא סוכה דף מא משמע במפורש, שהבית השלישי אפשר שייבנה קודם עלות השחר של יום הנפת העומר. (כלומר קודם עלות השחר של טז ניסן) בפרק זמן קצר, אשר בו לא יספיקו להתכונן לקציר העומר — והיינו כמפורש שם בגמרא — או בליל מוצאי יום טוב ראשון של פסח, או ביום טוב עצמו סמוך לשקיעה, וזה לא ייתכן כמובן בידי אדם. וכמו שכתבו הראשונים שם, מוכח שיהא הדבר בדרך נס. ולשיטת הרמב"ם קשיא.

ועיין בתפארת ישראל הנוכח, בתחילת מס' מדות, שתרץ דעל פי הדיבור שאני וצריך עיון איך יותר על פי נביא דבר האסור מן התורה, וצריך לומר, דכוונתו בהוראת שעה. ובמקדש דוד בתחילתו כתב, דאם קידשה לע"ל, אפשר שגם הבניין בלילה כשר. וגם זה קשה מכמה פנים ועיין בהרר"י בשדה, במה שהקשה על דבריו⁴⁴.

ובספר דרישת ציון וכן בספר מקדש דוד שם, תירץ את השאלה איך ייתכן שייבנה בחמישה עשר, שהוא יום טוב, והרי אין בנין בית המקדש דוחה שבת ויום טוב. וכתב דבאמת כל הדיון בסוכה אינו להלכה, כי הלכה כר' יהודה שיום הנף אסור כולו מדאורייתא, ולא משום גזירה, 'מהרה יבנה בית המקדש'. אולם, תירוצי הגמרא שם כדעת האומר שיום הנף אסור מדרבנן הם אליבא דר' אליעזר, אשר הוא סובר דמכשירי

42 בסימן א הלכות בית הבחירה (בדף ב, עמ' ג—ד).

43 מקדש מלך, עמ' ו.

44 מקדש מלך, עמ' ט.

מצווה הדוחה את השבת (כמו מילה) דוחין אף הם את השבת. ולפי זה מכשירי קרבנות התמידין והמוספין דוחין את השבת. וברור שזה דין בניין המזבח. ומה שדרשו חז"ל שאין בניין בית המקדש דוחה שבת, היינו דווקא בבית ראשון, דקודם לכן הקרבנות קרבינ בממת צבור, ואין התמידין והמוספין מתעכבין בעבור בניין בית המקדש, וכל עוד לא נסתיים הבית, היו הקרבנות קרבים כהלכתם. על כן אינו דוחה את השבת.

ודבר זה מפורש בתלמוד ירושלמי⁴⁵, אשר בו נקבע כי בניין המזבח דוחה את השבת לדעת ר' אליעזר. ואמנם גם אחר הדברים האלה עדין לא נפתרו כל הבעיות. ובספר מקדש דוד כתב, דאף אם בעלמא בניית המזבח בגדר מכשירי קרבן הדוחים יום טוב קשה. כי בגמרא נאמר (באחד התירושים), שבית המקדש יבנה בחמישה עשר, סמוך לשקיעת החמה. ואז אי אפשר יהיה להקריב עליו קרבן ביום טוב עצמו, שהרי אין מחנכין המזבח אלא בתמיד של שחר. ובכהאי גוונא, ודאי אין בניינו דוחה יום טוב. ועיין שם באורך במה שכתב בזה.

העולה מכל זה, לדעת הרמב"ם ודאי חובה גמורה לעסוק בהלכות בית הבחירה הלכה למעשה. ולשם כך נכתבה מסכת מדות. ולפי דעת הראב"ד שקדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא, אפשר שהחויב עוד יותר גדול, כי לשיטה זו, משמע מדברי האחרונים דודאי בניין בית המקדש בידי אדם, ובידי שמים לא מהני כלל. ואולם לדעת רש"י, שהבית העתיד יבנה מאליו, לכאורה אין בעיסוק בהלכות אלו עניין מיוחד יתר על שאר חלקי התורה. אבל כבר הבאנו לעיל (בסוף סימן ט) דברי המדרש, שהעוסק בהלכות בית המקדש מעלה עליו הקב"ה כאילו בנאו. וזה ודאי שייך גם לדעת רש"י. על כל פנים לשיטת רש"י, לכאורה אין לנו עניין מעשי בלימוד הלכות בית הבחירה.

אבל באמת, רש"י עצמו כתב להיפך, וקבע כי הלכות בית הבחירה הלכה למעשה ניתנו. ודבריו הם בספר יחזקאל, אשר בו נאמר: "ואם נכלמו מכל אשר עשו, צורת הבית ותכונתו ומוצאיו ומובאיו וכל צורתו ואת כל חקתיו וכל צורתו וכל תורתו הודע אותם, וכתב לעיניהם וישמרו את כל צורתו, ואת כל חקתיו, ועשו אותם" (יחזקאל מג, יא). ועל דברי יחזקאל אלו ובעיקר כפי הנראה, על המלים 'ועשו אותם' (המופיעות בסוף הפסוק) כתב רש"י, פירוש שמצא (כנראה בקונטרס מגנצא) וז"ל: "וישמרו — ילמדו עניני המדות מפיך, שידעו לעשות לעת קץ, מצאתי". נמצא כי גם לדעת רש"י יש חויב בלימוד צורת הבית הלכה למעשה.

ואולם יש להעיר, כי בעצם שאלת בניין הבית לעתיד לבוא קיימת לכאורה סתירה גדולה, בשאלה מה תהיה דמותו, שהרי מן האמור לעיל בשיטת הרמב"ם, נראה לכאורה כי יש לבנות את הבית בצורה המתוארת במסכת מדות, דהיינו כדמות בית שני. אולם זה לא ייתכן, כי הבית העתיד, ודאי עתיד להיבנות ממש כפי הכתוב ביחזקאל, וכמו שכתב הרמב"ם 'בנין העתיד אע"פ שהוא כתוב ביחזקאל, אינו מפורש'. ובוגי בית שני לא בנו את הבית בדמות הכתובה ביחזקאל, אלא כפי שניסח זאת הרמב"ם בהמשך

הדברים 'בנוהו כבנין שלמה, ומעין דברים המובאים ביחזקאל' (הלכות בית הבחירה א, ד). ואם כן חוזרת השאלה, למה באמת נכתבה מסכת מדות, ומה טעם ועניין מעשי יש לעיסוק בה.

ושמעתי מהרב ר' אביגדור גבנצל, בשם רבו ר' נחום פרצוביץ, דבאמת הדבר תלוי בשאלה מי יבנה את הבית השלישי כי אם גבנהו אנחנו, עלינו לעשותו כדמות הבית השני, דאין אנו מחויבים בזה יותר מאנשי כנסת הגדולה. אך אם יבנהו המלך המשיח (שיהא חכם כמעט כמשה רבינו) או אם יבנה משוכלל מן השמים, יתפרש ויתבאר חזון יחזקאל, והבית יבנה באותה צורה. ומעין תירוץ זה, כתב הרב ש"פ פרנק ז"ל (ראה באריכות פרטי הדברים ב'המעין', תשרי תש"ל).

אולם, בתוספות יום טוב בהקדמה למסכת מדות, הביא דברי הרמב"ם בהקדמה מסדר זרעים. והקשה גם כן את הקושיא הנזכרת, וקבע כי עיקר צורת הבית, תישאר כפי שהיתה בבית שני, וכפי שמסר דוד המלך 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל'. וגם הבניין העתידי כן, ואי אפשר כלל לדרוש את המקראות ביחזקאל, על השינויים שבהם, אלא תוך התאמה והתחשבות בנתוני היסוד של מסכת מדות.

והנה עתה, שזכינו לתרגום מדויק יותר של פירוש המשניות לרמב"ם, מתברר כי העיקר בדברי התוספות יום טוב. כי לפי דברי הרמב"ם המובאים בתחילת סימן זה, ברור כי יש חשיבות ל'יחס', כלומר לשמירת פרופורציות בין החלקים, בכל מקרה. משמע כי גם לעתיד לבוא ישמר היחס שבמסכת מדות, אף שהתכנית תעבור שינויים על פי חזון יחזקאל.

יא. תורה, משיח ובית המקדש

הגר"א בביאורו לתיקוני זוהר, (תיקון כו) קבע, כי בית המקדש יבנה לעתיד לבוא, דווקא על ידי המלך המשיח, בשוב התורה מגלותה למקומה (דבריו מובאים גם בליקוטים על שיר השירים).

באותו קטע בתיקוני זוהר, מדובר על 'שתי שושנים', אשר קיומן נדרש מן הפסוק 'אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים' (שיר השירים ו). שתי שושנים אלו הן: 'שושנה עילאה' כלומר השושנה העליונה, והיא משמשת במושג הקבלי 'שכינתא עילאה'; ו'שושנה תתאה', דהיינו השושנה התחתונה, והיא משמשת במושג הקבלי 'שכינתא תתאה'. השושנה התחתונה היא 'יראה' והשושנה העליונה היא 'אהבה' (שהן כידוע שתי הדרכים להשגה ולעבודת ה'). השושנה העליונה, דהיינו 'האהבה', מתגלה בבית המקדש, ועליה הושבעו שלא יעוררו אותה, 'עד שתחפץ'. והזהירו 'שלא לדחוק את הקץ'⁴⁶, דהיינו 'שלא יצאו מאליהם לבנות את בית המקדש, עד שיבא (המשיח)', מפני שצריך לפני כן לתורה, שהיא נקראת כידוע 'ימין' (וכמו שמבואר שם בתיקוני זוהר, 'ימין' היא אחת מתכונות השושנה העליונה). והחזרת התורה, היא דווקא על ידי המלך

המשית, אשר על רוחו דרשו חז"ל שהיא 'מרחפת על פני המים' ⁴⁷ וכידוע תורה נמשלה גם היא למים ⁴⁸.

וכך נאמר בתיקוני זוהר שם :

"שושנה תתאה, בה דחילו, ואיהי 'יראה' שושנה עילאה בה רחיו דאהבה, ובה אתמר, 'אם תעירו ואם תעוררו את האהבה, עד שתחפץ' (שיר השירים ב, ח). ובמה יתון לאתערא לה, בימינא. ואיהי לא רעית בהו, עד דייתי רעיא מהימנא, דאתמר ביה ורוח א-להים מרחפת (בראשית א, ב), דאיהי רוח דמשית דאתמר ביה ונתה עליו רוח ה' (ישעיהו יא).

וכך הוא תרגום הדברים — שושנה תחתונה, בה המורא, והיא 'יראה' שושנה עליונה, בה אהבה שב'אהבה'. ובה נאמר : השבעתי אתכם בנות ירושלם, בצבאות או באילות השדה, אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ (מפסוק זה לומדים חז"ל את השבועה שהשביע הקב"ה את ישראל, שלא לדחוק את הקץ, ולעורר את האהבה קודם הזמן 'שתחפץ' ⁴⁹).

ובמה יבואו לעוררה — ב'ימין', והיא לא תחפץ בם, עד שיבוא הרועה הנאמן שנאמר בו : "ורוח א-להים מרחפת על פני המים" (בראשית א, ב). שהיא רוחו של מלך המשיח ⁴⁷, שנאמר בו : "ונתה עליו רוח ה'" (ישעיהו יא).
וכתב הגר"א, בביאורו לתיקוני זוהר שם :

"ובמה יתון לאתערא לה, בימינא — ר"ל תורה. 'ימינו'... נשבע ה' בימינו. וזהו : 'על פני המים' (כלומר, זה שנאמר בתיקוני זוהר שאת ה'אהבה' יעוררו ב'ימין' כוונתו לתורה, שהיא נקראת 'ימין' במקראות 'ימינו' אש דת למו' (דברים לג ג) ; 'נשבע ה' בימינו' (ישעיהו סב, ח), ותורה נקראת גם בשם 'מים', וזו הכוונה בפסוק בבראשית (א, ב) "ורוח א-להים מרחפת על פני המים".

וזה שאמר, 'עד דייתי' וכו'. וזהו 'רוח א-להים' וכו' 'על' וכו' (כלומר, וזה מה שאמר תיקוני זוהר, שהאהבה לא תחפץ, עד שיבוא המשיח, שעל רוחו נאמר שהיא 'מרחפת על פני המים', דהיינו תורה). שתחילה צריך לתורה, ואח"כ בא משיח. אלא שמוזהרין שלא ידחקו את הקץ. וזה שאמר : 'בימינא', שעתה 'השיב אחור ימינו' (איכה ב ג), כמו שנאמר : כיון שגלו, אין לך ביטול וכו' (כלומר, זה שצריך ל'ימין' כדי לעורר את האהבה, הוא מפני שתקופת הגלות היא בעצמותה ביטול תורה. כמו שאמרו חז"ל 'כיון שגלו ישראל ממקומן, אין לך ביטול תורה גדול מזה' ⁴⁹). וכמו שנאמר באיכה ב, ג 'השיב אחור ימינו'. וכמו שכתוב בכמה מקומות : 'במה יתעורר למשיח — באורייתא'. (במה יעוררו את המשיח —

47 בראשית רבה, פרשה ב.

48 נדרים דף כא.

49 חגיגה דף ה.

בתורה), אלא שמושבעין שלא יצאו לבנות בית המקדש 'שושנה דלעילא' עד שיבא (המשיח) "50.

מן הדברים עולה, כי בית המקדש, שהוא שושנה דלעילא, יבנה דווקא בשוב ה'אתבה' למקומה. ודבר זה תלוי בשוב ה'ימין' למקומה. כי עתה הימין מושבת אחר, ועצם ביטולה של תורה, שעליה נאמר 'השיב אחר ימינו', היא תוצאה ישירה של הגלות. וכמו שאמרו חז"ל שכיוון שגלו וכו', אין לך ביטול תורה גדול מזה. ותשובת הימין למקומה, תהיה דווקא על ידי המלך המשיח, הרועה הנאמן המקבץ נדחי ישראל לארצם. כי השבת ה'ימין' היא דווקא על ידי תורת ארץ ישראל השבה עם בני ישראל לארצם.

ובאמת עיקר שיבת הימין, הוא דווקא על ידי פנימיות התורה, כמו שהובא בליקוטי הגר"א על שיר השירים, בהמשך המאמר הנזכר⁵¹. אבל כבר נתבאר לעיל (בסימנים ה, ו) בהרחבה, שהגילוי התורני ההלכתי הנגלה של הלכות מקדש, גם הוא מן הדברים ההכרחיים לבנין המקדש, ולקירוב הגאולה. ואם כן גם זה צריך השבת הימין. והעיקר, כפי הנראה, איחוד הנגלה והנסתר⁵². ובפרט, מקדש העתיד, המצריך דרשת המקראות ביחזקאל, ודאי צריך לדורשו גם על פי פנימיות התורה. וזאת מלבד ההכנה לרוח הקודש ונבואה, הנצרכות לבנין המקדש כפי שנתבאר לעיל, (בסוף סימן ט). והשבת ה'ימין' שהיא תורה שקדמה לעולם, והשבת המקדש שנברא קודם העולם וממקומו נברא העולם⁵³, תהיה באחרית הימים, על ידי המלך המשיח, שרוחו 'רוח א-להים מרחפת על פני המים' ומראש מקדם, בטרם נברא העולם, נועדה להביא את העולם לשלמות.

"והיה באחרית הימים, נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים, ונשא מגבעות, ונהרו אליו כל הגוים. והלכו עמים רבים ואמרו: לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית א-להי יעקב, ויורנו מדרכיו, ונלכה בארחותיו, כי מציון תצא תורה, ודבר ה' מירושלים".

50 הגר"א בביאורו לתיקוני זוהר, תיקון כו. ומובאים גם בליקוטי הגר"א בפירוש לשיר השירים.

51 מקור הדברים בביאור הגר"א לתיקוני זוהר, תיקון ל.

52 ראה בהרחבה אודות מושג זה, ב'אורות הקדש', ח"א, עמ' כא ואילך.

53 עיין לעיל בתחילת סימן א.